

СТАТТЯ НОМЕРА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК. 340.132.1

А. М. ШУЛЬГА,

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7634-3665>

МОТИВАЦІЯ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ І ПРОБЛЕМА ЇЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Обґрунтовано можливість і доцільність у межах загальнотеоретичного понятійного апарату, який стосується питань правової соціалізації, правосвідомості, правової культури особи, використання протилежних за змістом понять «правове виховання» і «правове антивиховання».

Ключові слова: *правова соціалізація, правосвідомість особи, правова культура особи, мотивація правомірної поведінки особи, правове виховання, правове антивиховання.*

Shulga, A.M. (2017), "Motivation of the lawful behavior of a person as a result and the problem of the legal education" ["Motyvatsiia pravomirnoi povedinky osoby yak rezultat i problema yii pravovoho vykhovannia"], *Pravo i Bezpeka*, No. 3, pp. 10–14.

Постановка проблеми. У процесі правової соціалізації, формування індивідуальної правосвідомості пересічна людина як суб'єкт соціального спілкування зазвичай зазнає істотного впливу не тільки позитивних, але й негативних явищ правової життєдіяльності суспільства. Діалектика реального співіснування відповідних протилежних явищ припускає, зокрема, можливість використання в загальнотеоретичній юриспруденції і таких термінів, як «правове виховання» і «правове антивиховання», що мають статус контрарної термінології.

Стан дослідження. Співвідношення права, свідомості, поведінки особи, психологію і мотивацію правомірної поведінки особи як найважливіший елемент механізму її формування, правову соціалізацію людини, правове виховання громадян досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (Є. К. Нурпеісов, В. В. Оксамитний, О. Ф. Скакун, В. В. Карпуніна, В. С. Каптарь, Н. І. Тюріна, Н. І. Уздімаєва, М. Й. Штангрет та ін.). Проте у зазначеній сфері наукового знання все ще можна виявити певні прогалини: відсутність дослідження (у контексті категорії «правова дійсність») такого явища (і поняття), як «правове антивиховання», відсутність дослідження співвідношення понять «правове антивиховання» і «правова антикультура» тощо. У зв'язку із зазначеним основною метою цієї статті є обґрунтування (у першому набли-

женні до проблеми) можливості у межах загальнотеоретичного понятійного апарату, що стосується питань (проблем) правосвідомості та правової культури особи, використання таких протилежних за змістом понять, як «правове виховання» і «правове антивиховання».

Виклад основного матеріалу. Мотивація правомірної поведінки особи виникає не тільки як результат її *правової соціалізації* [1, с. 112–115], але й як результат її *правового виховання*, оскільки в «численних працях із соціальної психології показано, що засвоєння і присвоєння норм відбувається у процесі соціалізації...» особи, а також у процесі «... цілеспрямованого навчання, виховання» [2, с. 59].

Здійснюваний державою відповідно до її *культурно-виховної функції* цілеспрямований процес не тільки *правового навчання* (процес правового інформування населення), результатом якого має бути наявність у свідомості людей певного «мінімуму знання права», але й *планомірний процес правового виховання* є одним із найістотніших чинників мінімізації правового нігілізму в суспільстві шляхом формування основ, підвищення загального рівня *позитивної правосвідомості* людей як передумови *правової культури населення*.

У сучасній юридичній науці правове виховання є традиційним відносно самостійним предметом наукового дослідження. Як предмет

уваги науковців правове виховання належить до кола проблем, які в загальнотеоретичній юриспруденції завжди мали статус актуальних і внаслідок цього вже зазнали достатньо істотного розроблення.

В колишньому СРСР у межах другої половини ХХ століття на основних аспектах правового виховання якщо не постійно, то періодично зосереджувалась увага тих чи інших юристів-учених. За часів розпаду СРСР у межах відповідної ідеології правове виховання розглядалось як «засіб активізації людського чинника» [3, с. 3–7]. Після розпаду СРСР, у процесі розбудови пострадянських республік як незалежних держав правове виховання іноді навіть мислилось як «засіб національної безпеки» [4]. На сьогодні науковці пишуть, що правове виховання є складним і важливим завданням, яке вимагає проведення багатьох заходів – від поширення знань про право до прискореного підвищення загального рівня правової культури, від подолання правового нігілізму до налагодження безвідмовної системи гарантій непорушності правопорядку, від усунення скептичного ставлення до права до виховання загальної непримиренності до порушень законності [5, с. 597].

З огляду на загальнотеоретичну юридичну літературу [1, с. 95–198 ; 6, с. 520–526; 7, с. 103] у першому наближенні насамперед необхідно розрізнявати *правове виховання* у широкому й вузькому розумінні. *Правове виховання* у широкому розумінні – це вплив будь-якого явища правової системи суспільства на правосвідомість, правову культуру людини (людей). Приміром, виховний вплив: санкції кримінального закону, котра стала більш суворою; судових процесів, обвинувальних вироків, виправдувальних вироків; юридичної відповідальності як інституту правової системи суспільства. *Правове виховання* у вузькому розумінні – це діяльність, спрямована на підвищення рівня правосвідомості та правової культури людини (людей). Наприклад, виховний вплив: профілактичної бесіди дільничного офіцера поліції з потенційним правопорушником; прокурорського попередження про недопустимість порушення закону; відповідної роз'яснювальної телевізійної програми (про підвищення рівня смертності внаслідок ДТП у зв'язку з порушенням правил дорожнього руху, про небезпечність працевлаштування певної категорії населення за кордоном у зв'язку з існуванням торгівлі людьми як виду кримінального бізнесу і т. ін.). Очікуваний *соціальний результат* правового виховання – підвищення рівня пра-

восвідомості та правової культури як окремої особи, так і всього населення країни.

Однак реальне досягнення зазначеного результату правового виховання, приміром, у «корумпованій» державі [8] або в «захопленій» державі («захопленій» кланами) [9] є достатньо проблематичним. Інакше кажучи, якщо *правове виховання* – це «засіб підвищення рівня правосвідомості та правової культури» [10, с. 157], то поряд із цим засобом, поряд із правовим вихованням як одним із соціальних явищ і процесів, на жаль, існує і зворотний процес – процес *правового антивиховання* (словом і справою).

Можливість використання в загальнотеоретичній юриспруденції терміна (поняття) «*правове антивиховання*», на нашу думку, зумовлює не тільки існування правового антивиховання як об'єктивно існуючого явища, але і його безпосередня узгодженість з аналогічною за своєю природою, близькою у смислово-плані термінологією, приміром, з поняттям «*правова антикультура*» [11] (у педагогічній літературі, присвяченій вихованню, іноді згадується і про можливість «антивиховання», проте в юридичній та іншій літературі поняття «правове антивиховання» відсутнє).

У цьому контексті також доцільно звернути увагу на те, що поняття «правове антивиховання» необхідно пов'язувати не із впливом на правосвідомість людини яких-небудь *явищ правової системи суспільства*, а із впливом на неї винятково *негативних явищ правової дійсності*. Пояснюється це тим, що поняттям «правова дійсність» (а також, наприклад, поняттям «правове життя суспільства») охоплюються і «позитивні» *правові явища* – принципи права, законодавство, законність й т. ін., і «негативні» *правові явища* – правопорушення, злочинність, незаконні рішення, дії й т. ін.) [12, с. 13–14].

Поняттям «правова система» охоплюється система правових явищ, які відображають *правову організацію* тієї або іншої країни (або об'єднання держав). Тому не будь-яке *правове явище* можна розглядати як її (правової організації) елемент. На відміну від позитивних негативні правові явища за логікою речей не можуть бути її елементами (мають антисистемний, системоруйнуючий характер) [13, с. 138], тому поняття «правове антивиховання» необхідно пов'язувати тільки із впливом на людину *негативних явищ правової дійсності*.

Процес *правового антивиховання* являє собою вплив на правосвідомість особи *негативних явищ (фактів)* реальної, а не офіційно продекларованої *правової життєдіяльності* країни,

які об'єктивно сприяють, з огляду на *правову психологію* населення, підвищенню *рівня правового нігілізму* в суспільстві, посиленню в ньому нігілістичних настроїв. Інакше кажучи, правове антивиховання – це деструктивний (від лат. *destructivus* – руйнівний) вплив негативних явищ (фактів) правової дійсності на правосвідомість людей, який призводить до її деформації, розвитку масового правового нігілізму. Наприклад, негативний, антивиховний вплив спричинюється фактами «появи» далеко не безспірних («несправедливих», «аморальних» тощо) з точки зору громадської думки (світської, релігійної) *правових актів-документів* (індивідуальних, нормативних), конкретними життєвими ситуаціями, що свідчать про фактичну і юридичну *безвідповідальність* «VIP-персон», «мажорів» і т. ін. Такого роду вплив спричинюється непоодинокими (свідчать про існування відповідної *тенденції*) випадками *фальсифікації юридичних справ* задля забезпечення позитивних показників у роботі правоохоронних органів (ціною свободи, здоров'я й т. ін. громадян-співвітчизників), ганебними з точки зору елементарної суспільної моралі *вчинками державних службовців* (часто-густо високопосадовців), які набули широкого розголосу і свідчать не стільки про домінування правопорядку, скільки про існування свавілля, «подвійних стандартів» у функціонуванні тих чи інших державних інституцій.

Відповідний *інформаційний вплив* на правосвідомість громадян переконує їх, що гасло про розбудову правової держави, реалізацію її концепції у тій чи іншій царині державної діяльності усе ще залишається лише гаслом, державний апарат усе ще є силою, перед якою окрема людина часто-густо відчуває себе абсолютно безсилою, тому з огляду на проблему виживання за будь-яких умов їй необхідно пристосовуватись до реального порядку, тобто зазначений інформаційний вплив об'єктивно проковує людину бути адекватною зовнішнім очікуванням, налаштовує людину (формує відповідний стереотип мислення) на *конформістську* поведінку, яка не є правомірною (приклад: корупційні діяння), але цілком влаштовує тих, від кого у тій чи іншій ситуації залежить певна людина.

У цьому контексті доцільно звернути увагу, що відповідну негативну тенденцію в суспільстві певною мірою посилює і сучасне комерціалізоване мистецтво, котре іноді здійснює не стільки виховний, скільки антивиховний вплив на свідомість пересічного громадянина. У зв'язку з тим науковці з огляду, приміром, на

проблему існування *правової контркультури* у суспільстві, насамперед контркультури кримінального світу, криміналітету, зазначають, що «особливу небезпечність така контркультура становить за умови її популяризації та пропаганди в засобах масової інформації, літературних творах та кінофільмах» [14, с. 564].

Інформаційний вплив негативних явищ правової дійсності на правосвідомість особи, особливо у поєднанні з негативним особистим *правовим досвідом* людини, виконує *деструктивну функцію* (антивиховну функцію) у сфері її правосвідомості, об'єктивно не може і не сприяє формуванню у неї фактичного, а не абстрактно-теоретичного *розуміння цінності права* як соціального інституту, хоча, як відомо, обов'язковість наявності розуміння соціальної цінності права припускає *позитивна правосвідомість* як передумова й невід'ємний елемент правової культури особи. Такого роду вплив на правосвідомість громадян не сприяє появі у них *віри* в силу права (її антипод – «віра у право сили»), не сприяє виникненню *почуття поваги* до права і закону, до правосуддя (класична правова аксіома «правосуддя укріплює державу» [15, с. 310] одночасно і попереджує: «заангажоване правосуддя руйнує державу»), формуванню *довіри* до правоохоронних органів тощо. Без усього цього як елементів змісту правосвідомості (без відповідних ціннісних орієнтацій, віри, почуття поваги), як відомо, зазвичай не йдеться про наявність у даної людини принаймні *елементарної* правової культури особи.

Інакше кажучи, з огляду на вчення В. М. М'ясищева про психологію відносин необхідно пам'ятати, що «ізолювати» людину від «відносин» у суспільстві неможливо, тому «дефектні відносини», в які вона є «включеною», завжди ведуть до відхилень у її формуванні, і, навпаки, «соціально й педагогічно нормальні відносини розбудовують морально й психологічно здоровіші якості, що становлять структуру особистості» («джерелом порушень в особистості, багатьох форм її патології», насамперед неврозів, є «конкретні суспільні, виробничі, соціально-побутові, сімейні, особисті й інші колізії, які людина переживає у своєму житті», які, наприклад, ламають важливі для неї плани, «стають нездоланною перешкодою для досягнення суб'єктивно значущих для неї цілей і т. ін.») [16, с. 9–10]. Відповідно і правосвідомість, правова культура особи завжди є прямим відображенням реальної правової життєдіяльності даного суспільства (усіх формальних і неформальних аспектів правовідносин),

загального рівня й конкретних особливостей правової культури даного суспільства, елементом («атомарним») якого є людина, особистісні якості якої сформовані певною мірою і в процесі її «правової соціалізації».

Узагальнюючи сказане вище, можна зробити **висновок** про наявність впливу на людину в процесі її *правової соціалізації* не тільки *правового виховання*, але й *правового антивиховання*. У зв'язку з тим у межах загальнотеоретичного понятійного апарату, який стосується питань (проблем) правосвідомості, правової

культури особи, є можливість для використання й відповідних, протилежних за змістом понять «*правове виховання*» і «*правове антивиховання*». Правове антивиховання – це деструктивний вплив негативних явищ правової дійсності на правосвідомість особи, який призводить до її деформації, розвитку масового правового нігілізму. Правове антивиховання знижує рівень правової культури суспільства, оскільки її передумовою та обов'язковим елементом є «позитивна правосвідомість» громадян (її альтернатива – «нігілістична правосвідомість»).

Список бібліографічних посилань

1. Социология права : учеб. пособие / В. В. Глазырин, Ю. И. Гревцов, В. В. Зенков и др. М. : Юстициформ, 2001. 480 с.
2. Батурич Н. А. Психология оценки и оценивания : учеб. пособие. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2000. Ч. I. 106 с.
3. Каптарь В. С. Правовое воспитание как средство активизации человеческого фактора : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01. Кишинев, 1989. 19 с.
4. Штангрет М. Й. Правове виховання як засіб національної безпеки: філософський аспект. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1999. № 1. С. 130–135.
5. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. Т. 2. Теория права. М. : Зерцало, 1998. 656 с.
6. Скакун О.Ф. Теория государства и права : учеб. Харьков : Консум, 2000. 704 с.
7. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах. М. : Юристъ, 1997. 197 с.
8. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015 // Київський міжнародний інститут соціології : сайт. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=595&page=1> (дата звернення: 10.05.2017).
9. Мацієвський Ю. Спокуси авторитаризмом = Temptations by authoritarianism. *Критика*. 2011. № 5–6. С. 2–7.
10. Правознавство : підручник / А. І. Берлач, Д. О. Карпенко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 752 с.
11. Карпунина В. В. Правовая антикультура в деятельности уголовно-исполнительной системы. *Вестник Владимирского юридического института*. 2011. № 2. С. 26–28.
12. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
13. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Львів : Край, 2008. 224 с.
14. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. ВНЗ / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
15. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. М. : Юристъ, 1997. 672 с.
16. Мясичев В. Н. Психология отношений / под ред. А. А. Бодалева. М. : Ин-т практ. психологии, 1995. 356 с.

Надійшла до редколегії 29.06.2017

ШУЛЬГА А. М. МОТИВАЦІЯ ПРАВОВОГО ПОВЕДЕННЯ ЛІЦА КАК РЕЗУЛЬТАТ І ПРОБЛЕМА ЕГО ПРАВОВОГО ВОСПИТАННЯ

Обоснованы возможность и целесообразность в рамках общетеоретического понятийного аппарата, который имеет отношение к вопросам правовой социализации, правосознания, правовой культуры личности, использования противоположных по содержанию понятий «правовое воспитание» и «правовое антивоспитание».

Ключевые слова: правовая социализация, правосознание личности, правовая культура личности, мотивация правового поведения личности, правовое воспитание, правовое антивоспитание.

SHULGA A. M. MOTIVATION OF THE LAWFUL BEHAVIOR OF A PERSON AS A RESULT AND THE PROBLEM OF THE LEGAL EDUCATION

The author has provided the initial elements of the justification of the possibility of using such contrary terminology as “legal education” and “legal anti-education” with the reference to the problem of significant impact on a person in the process of the legal socialization, not only positive, but also negative phenomena of legal reality.

It has been noted that legal education is one of the essential factors in the formation of the motivation of lawful behavior. In the narrow sense “legal education” is an activity aimed at achieving such desirable (expected) social outcomes as raising the level of legal awareness and legal culture of a person, social group, and society. In the broad sense, “legal education” is the influence of any phenomenon of the legal system of society on the legal awareness, legal culture of a person (people). At the same time, the notion of “legal system of society” covers only the system of phenomena that reflect the legal organization of society, that is, “negative” legal phenomena unlike “positive” one in the logic of things are not and can not be its elements. Legal anti-education involves the destructive effect of negative phenomena of legal reality (“legal life of society”) on the person’s legal awareness, which leads to its deformation, the development of mass legal nihilism and, accordingly, to lower the level of legal culture of society, since its precondition and mandatory element is “positive legal awareness” of citizens (its alternative – “nihilistic legal awareness”).

Keywords: *legal socialization, legal awareness of a person, legal culture of person, motivation of lawful behavior of a person, legal education, legal anti-education.*